

Slovenský národopis

3·4
36 · 1988

Na obálke: 1. strana: Neznámy autor, Jánošíkova družina. Prvá polovica 19. stor., kolorovaná oceľorytina. ULUV, Bratislava. Foto K. Šilinger. Na Slovensku jstevujú dve variácie grafik-ocelorytín so zbojníckym výjavom v zbierkových fondoch ULUV Bratislava a ZM Trnava, ktoré slúžili ako predlohy k maľbám na skle. Autorom alebo autormi sú domáci oceľorytci remeselnej úrovne, ktorí spracovali známu obrazovú kompozíciu na základe citenia empiru. Grafiky znázorňujú epický dej — prijímanie nového člena do zbojníckej družiny.

4. strana: Známky s jánošíkovským motívom, vydané v Československu pri príležitosti výročí ľudového hrdinu. Foto A. Mičúchová

Ako koncovky sú použité kresby Aleša Černého: Valašský odzemok — „obuškový“. Z výskumu Z. Jelínkovej 1964.

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA
Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Viera Gašparíková, Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová, Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Antonín Robek, Peter Slavkovský, Viera Urbanová

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)

European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

TRADÍCIE O ZBOJNÍCTVE V KULTÚRE
A HISTORICKOM VEDOMÍ NÁRODOV
ČESKOSLOVENSKA — K 300. VÝROČIU
NARODENIA JURAJA JÁNOŠIKA

ŠTÚDIE — MATERIÁLY

Úvod (Viera Gašparíková) . . .	399
Horváth, Pavel: Vznik a vývoj zbojníctva v slovenskej oblasti Karpát . . .	407
Gašparíková, Viera: Rozprávanie slovenského ľudu o zbojníkoch . . .	429
Klímová, Dagmar: Folklórni vyprávění o zbojníkch karpatské oblasti Moravy a Slezska . . .	453
Burlasová, Soňa: Slovenské ľudové piesne so zbojníckou tematikou . . .	469
Šrámková, Marta — Širovátka, Oldřich: Moravské a slezské písně o zbojníkch . . .	483
Důžek, Stanislav: Zbojnícké tance v slovenskej ľudovej tanečnej tradícii . . .	493
Jelínková, Zdenka: Zbojnícké ľudové tance na Moravě a ve Slezsku . . .	509
Profantová, Zuzana: Zbojnícka tematika v prislovnej tradícii na Slovensku . . .	519
Luther, Daniel: Zbojnícka motivika v slovenskom ľudovom divadle . . .	526
Ondrejka, Kliment: Detský folklór so zbojníckou tematikou v oblasti slovenských Karpát . . .	531
Čierna, Katarína: Zbojnícka tematika v ľudovom výtvarnom prejave na Slovensku . . .	543
Kraus, Cyril: Jánošík v poézii slovenského romantizmu . . .	563
Charous, Emil: Zbojníci v české literatuře . . .	572
Beneš, Bohuslav: Zbojník a zbojníctví v české pololidové literární produkci . . .	583

Čavojský, Ladislav: Postavy zbojníkov v slovenskej divadelnej tvorbe . . .	590
Kováč, Mišo A.: Postavy zbojníkov v slovenských a českých bábkových divadelných hrách . . .	594
Mihálik, Peter : Zbojnícka tematika v slovenskej filmovej tvorbe . . .	599

DISKUSIA

TEORETICKO-ANALYTICKÉ ŠTÚDIE
A MATERIÁLYFORMOVANIE SOCIALISTICKÉHO VEDOMIA
SÚČASNÉHO ČLOVEKA Z ASPEKTOV
ETNOGRAFIE A FOLKLORISTIKY

Filová, Božena: Úloha národopisnej vedy pri formovaní socialistického spoločenského vedomia . . .	618
Botík, Ján: Národopis a historicko-etnická identifikácia súčasného človeka . . .	625
Hlášková, Hana: Miesto povestovej tradície pri formovaní spoločenského vedomia . . .	628
Botíková, Marta: Úloha etnografie pri formovaní etnického vedomia Slovákov v zahraničí . . .	631

ROZHLADY

Kučma, Ivan: Národopisné bádanie v Matici slovenskej — k 125. výročiu založenia . . .	633
Živoné jubileum PhDr. Viery Gašparíkovej CSc. (Milan Leščák) . . .	639
Jubileum PhDr. Ester Plickovej CSc. (Jarmila Paličková-Pátková) . . .	641
O činnosti seminára marxistickej metodológie pre mladých vedeckých pracovníkov pri Národopisnom ústave SAV (Zuzana Profantová) . . .	644

X. valné zhromaždenie Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV a vedecká konferencia Úloha národopisnej vedy pri formovaní spoločenského vedomia — Levice 1987 (Hana Hlôšková) 645
 Výstava „Jánošík v slovenskom výtvornom umení“ (Martin Mešša) 649

RECENZIE A REFERÁTY

V. Kopčan, Turecké nebezpečenstvo a Slovensko (Hana Hlôšková) 650
 L. Bačinský — J. Bakšay, Monografia Petrovan (Mikuláš Mušíka) 651
 J. Kočíš, Neznámy Jánošík (Peter Salner) 652
 J. Kočíš, Alžbeta Báthoryová a palatín Thurzo (Peter Salner) 652
 Narodna tvorčísť ta etnohrafija 1986 (Mikuláš Nevrlý) 653
 K. V. Kvitka, Vybrani statí (Mikuláš Mušíka) 655
 P. Janicka-Krzywda, Rok karpacki (Andrej Sulitka) 656
 B. A. Uspeňski, Kult św. Mikołaja na Rusi (Andrej Sulitka) 657
 B. Köpeczi, Une enquete linguistique et folklorique chez les Roumains de Transylvanie du nord (Eva Krekovičová) 658
 Der grosse Aufbruch (Peter Salner) 659
 J. F. Geist — K. Kürvers, Das Berliner Mietshaus 1740—1862; Das Berliner Mietshaus 1862—1945 (Peter Salner) 660
 P. H. Stahl, Histoire de la décapitation (Emília Horváthová) 661
 D. Freeman, Margaret Mead and Samoa (Marta Botíková) 662

OBSAH 36. ROČNÍKA

СОДЕРЖАНИЕ

ТРАДИЦИИ О РАЗБОЙНИЧЕСТВЕ В КУЛЬТУРЕ И ИСТОРИЧЕСКОМ СОЗНАНИИ НАРОДОВ ЧЕХОСЛОВАКИИ К 300-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ЮРАЯ ЯНОШИКА

СТАТЬИ — МАТЕРИАЛЫ

Введение (Вера Гашпарикова) 399
 Хорват, Павел: Возникновение и развитие разбойничества в словацкой области Карпат 407
 Гашпарикова, Вера: Повествования словацкого народа о разбойниках 429
 Климова, Дагмар: Фольклорные рас-

сказывания о разбойниках карпатской области Моравии и Силезии 453
 Бурласова, Соня: Словацкие народные песни с разбойничьей тематикой 469
 Шрамкова, Марта — Сироватка, Олдржих: Моравские и силезские песни о разбойниках 483
 Дужек, Станислав: Разбойничьи танцы в словацкой народной танцевальной традиции 493
 Елиandrova, Зденка: Разбойничьи танцы в Моравии и Силезии 509
 Профантова, Зузана: Разбойничья тематика в традиционных пословицах в Словакии 519
 Лутер, Даниел: Мотивы разбойников в словацком народном театре 526
 Ондрейка, Климент: Детский фольклор с разбойничьей тематикой в области словацких Карпат 531
 Черна, Катарина: Тематика разбойничества в народном изобразительном искусстве в Словакии 543
 Краус, Цирил: Яношик в поэзии словацкого романтизма 563
 Хароус, Эмил: Разбойники в чешской литературе 572
 Бенеш, Богуслав: Разбойник и разбойничество в чешской полународной литературной продукции 583
 Чавойски, Ладислав: Фигуры разбойников в словацком драматическом творчестве 590
 Ковач, Мишо А.: Персонажи разбойников в словацких и чешских пьесах для кукольных театров 594
 Мигалик, Петер: Тематика разбойничества в словацком кинематографическом творчестве 599

ДИСКУССИЯ

ТЕОРЕТИКО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ СТАТЬИ И МАТЕРИАЛЫ

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА С ТОЧЕК ЗРЕНИЯ ЭТНОГРАФИИ И ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Филова, Божена: Задача этнографической науки в процессе формирования социалистического общественного сознания 618
 Ботик, Ян: Этнография и историко-этническая идентификация современного человека 625
 Хлошкова, Хана: Место традиции предания при формировании общественного сознания 628

Ботикова, Марта: Задача этнографии при формировании этнического сознания Словаков за рубежом . . .	631	Oldřich: Die mährischen und schlesischen Lieder über Räuber . . .	483
ОБЗОРЫ		Důžek, Stanislav: Die Räubertänze in der slowakischen Volkstanztradition . . .	493
Кучма, Иван: Этнографическое исследование в Матици словацкой — к 125-ой годовщине основания . . .	633	Jelínková, Zdenka: Die Räubertänze in Mähren und Schlesien . . .	509
Жизненный юбилей Д-ра Веры Гашпариковой, канд. наук (Милан, Лешчак) . . .	639	Profantová, Zuzana: Die Räuberthematik in der Sprichworttradition der Slowakei . . .	519
Юбилей Д-ра Эстер Плицковой, канд. наук (Ярмила Паличкова — Паткова) . . .	641	Luther, Daniel: Die Räubermotivik im slowakischen volkstümlichen Theater . . .	526
О деятельности семинара марксистской методологии для молодых научных сотрудников при Институте Этнографии САН (Зузана Профантова) . . .	644	Ondrejka, Kliment: Die Kinderfolklore mit Räuberthematik im Bereich der slowakischen Karpaten . . .	531
X-ое Генеральное собрание Словацкого этнографического общества при САН и научная конференция Задача этнографической науки при формировании общественного сознания — Левице 1987 (Гана Хлошкова) . . .	645	Čierna, Katarína: Räuberthematik in der bildnerischen Äusserung des Volkes in der Slowakei . . .	543
Выставка «Яношик в словацком изобразительном искусстве» (Мартин Мешша) . . .	649	Kraus, Cyril: Jánošík in der slowakischen romantischen Literatur . . .	563
РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ	650	Charous, Emil: Die Räuber in der tschechischen Literatur . . .	572
СОДЕРЖАНИЕ ЖУРНАЛА ЗА 36-ОЙ ГОД ИЗДАНИЯ	664	Beneš, Bohuslav: Der Räuber und das Räuberwesen in der tschechischen halbvolkstümlichen literarischen Produktion . . .	583
		Čavojský, Ladislav: Die Räuber gestalten im slowakischen Theater-schaffen . . .	590
		Kováč, Mišo: Die Räubergestalten in den slowakischen und tschechischen Spielen des Puppentheater . . .	594
		Mihálik, Peter : Die Räuberthematik im slowakischen Filmschaffen . . .	599

INHALT

TRADITIONEN ÜBER DAS RÄUBERWESEN IN DER KULTUR UND HISTORISCHEN BEWUSSTSEINS DER NATIONEN IN DER TSCHECHOSLOWAKEI — ZUM 300. JUBILEUM DES GEBURTSTAGES VON JURAJ JANOŠÍK

STUDIEN — MATERIALIEN

Einleitung (Viera Gašparíková)	399
Horváth, Pavel: Die Entstehung und Entwicklung des Räuberwesens im slowakischen Teil der Karpaten . . .	407
Gašparíková, Viera: Die Erzählungen des slowakischen Volkes von den Räubern . . .	429
Klímová, Dagmar: Die Räuber im Karpatengebiet Mährens und Schlesiens	453
Burlasová, Soňa: Die slowakischen Volkslieder mit Räuberthematik . . .	469
Šrámková, Marta — Sirovátka,	

DISKUSSION

THEORETISCH-ANALYTHISCHE STUDIEN UND MATERIALIEN

DIE FORMIERUNG DES SOZIALISTISCHEN BEWUSSTSEINS DES ZEITGENÖSSISCHEN MENSCHEN AUS DEN ASPEKTEN DER ETHNOGRAPHIE UND FOLKLORISTIK

Filová, Božena: Die Aufgabe der ethnographischen Wissenschaft bei der Formierung des sozialistischen gesellschaftlichen Bewusstseins . . .	618
Botík, Ján: Die Ethnographie und die historisch-ethnische Identifizierung des zeitgenössischen Menschen . . .	625
Hlôšková, Hana: Der Platz der Sagentradition bei der Formierung des Gesellschaftsbewusstseins . . .	628
Botíková, Marta: Die Aufgabe der Ethnographie bei der Formierung des ethnischen Bewusstseins der Slowaken im Ausland . . .	631

RUNDSCHAU

Kučma, Ivan: Die ethnographische Forschung in Matica slovenská — zum 125. Jubiläum der Gründung 633

Das Lebensjubiläum von PhDr. Viera Gašparíková, CSc. (Milan Leščák) 639

Das Jubiläum von PhDr. Ester Plicková, CSc. (Jarmila Paličková-Pátková) 641

Über die Tätigkeit des Seminars der marxistischen Methodologie für junge Wissenschaftler bei dem Ethnographischen Institut des SAW (Zuzana Profantová) 644

Die X. Generalversammlung der Slowakischen Ethnographischen Gesellschaft bei der Slowakischen Akademie der Wissenschaften und die Konferenz „Die Aufgabe der ethnographischen Wissenschaft bei der Formierung des Gesellschaftsbewusstseins“ — Levice 1987 (Hana Hlôšková) 645

Die Ausstellung „Jánošík in der slowakischen bildenden Kunst“ (Martin Mešša) 649

BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE 650

INHALT DES 36. JAHRGANGES 664

CONTENTS

TRADITIONS OF BRIGANDS IN CULTURE AND HISTORICAL CONSCIOUSNESS OF THE NATIONS OF CZECHOSLOVAKIA — TO THE 300TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF JURAJ JANOŠÍK

ARTICLES — VARIOUS MATERIAL

Introduction (Viera Gašparíková) 399

Horváth, Pavel: The beginning and development of brigandage in Slovak region of the Carpathians 407

Gašparíková, Viera: Narrations of Slovak folk about brigands 429

Klímová, Dagmar: Folkloric narration on brigands in the Carpathian region of Moravia and Silesia 453

Burlasová, Soňa: Slovak folk songs of brigands 469

Šrámková, Marta — Sirovátka, Oldřich: Moravian and Silesian songs on brigands 483

Důžek, Stanislav: Brigand's dances in Slovak folk dancing tradition 493

Jelínková, Zdenka: Brigand's folk dances in Moravia and Silesia 509

Profantová, Zuzana: Brigand's topic in proverbial tradition in Slovakia 519

Luther, Daniel: Brigand's motives in Slovak folk theatre 526

Ondrejka, Kliment: Children's folklore with brigand's topic in the region of Slovak Carpathians 531

Čierna, Katarína: Brigand's topic in the folk fine arts expression in Slovakia 543

Kraus, Cyril: Jánošík in the poetry of Slovak romanticism 563

Charous, Emil: Brigands in Czech literature 572

Beneš, Bohuslav: A brigand and brigandage in Czech semi-folk production 583

Čavojský, Ladislav: Characters of brigands in the Slovak theatre production 590

Kováč, Mišo A.: Characters of brigands in Slovak and Czech puppet theatre plays 594

Mihálik, Peter: Brigand's topic in the Slovak film production 599

DISCUSSION

THEORETICALLY-ANALYTICAL ARTICLES AND VARIOUS MATERIAL

THE SHAPING OF SOCIALIST CONSCIOUSNESS OF THE CONTEMPORARY MAN FROM THE ASPECTS OF ETHNOGRAPHY AND FOLKLORISTICS

Filová, Božena: The role of ethnographic science in shaping the socialist social consciousness 618

Botík, Ján: Ethnography and the historico-ethnic identification of the contemporary man 625

Hlôšková, Hana: The place of tale tradition in shaping social consciousness 628

Botíková, Marta: The role of ethnography in shaping ethnic consciousness of Slovaks living in abroad 631

COMMENTARY

Kučma, Ivan: Ethnographic investigation in Matica slovenská — to the 125th anniversary of its establishment 633

Life jubilee of Ph.D. Viera Gašparíková CSc. (Milan Leščák) 639

Jubilee of Ph.D. Ester Plicková CSc. (Jarmila Paličková-Pátková) 641

On the activity of the seminar of Marxist methodology for young scientific workers at the Institute of Ethnography of the Slovak Academy of Sciences (Zuzana Profantová) Xth General assembly of the Slovak ethnographic society at SASc and the scientific conference "The Role of Ethnographic Science in Shaping

	social Consciousness" — Levice 1987 (Hana Hlôšková)	645
644	* Exhibition "Jánošík in the Slovak fine arts" (Martin Mešša)	649
	REVIEWS AND REPORTS	650
	CONTENTS OF THE 36th VOLUME	664

SLOVENSKÉ LUDOVÉ PIESNE SO ZBOJNÍCKOU TEMATIKOU

SOŇA BURLASOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Piesne so zbojníckou tematikou majú medzi ostatnými osobitné postavenie. Odrážajú ťažké sociálne polozenie slovenského ľudu v minulosti a zároveň odboj voči tejto skutočnosti. Zrači sa v nich neobyčajná vitalita a životaschopnosť spolu so zmyslom pre spravodlivosť. Pre tieto pozitívne vlastnosti sa všeobecne považujú za progresívny odkaz minulosti. Nechceme túto ich hodnotu popierať, ale ani zatajiť, že materiál nedovoľuje chápať ich len takto jednoznačne. Keď máme pred sebou celý objem piesní so zbojníckou tematikou, ktorý sa sústredil asi za poldruha storočia vidíme, že obraz zbojníctva v nich je mnohotvárnejší. Nie sú v nich spodobení iba hrdinovia dávajúci život jeden za druhého a rozdávací chudobným to, čo zoberú pánom. Je v nich aj obraz svojvoľníkov a ukrutníkov, voči ktorým zaujala spoločnosť záporný, odsudzujúci postoj. S takýmito typmi zbojníkov sa stretávame najmä v epických piesňach.

Pohľad na celok si vyžaduje vývinové, sociálno-stratigrafické, aj regionálne prístupy. To však piesňový materiál v plnej miere neumožňuje. Sporé historické pramene poskytujú orientáciu v hodnotení niektorých postáv alebo období, nie sú však kľúčom k jednotlivostiam. Ludová pieseň, ktorá má tendenciu typizovať, však práve všeobecné javy vystihuje v jednotlivostiach a naopak, jedinečné javy a deje si prisvojuje a prenáša po pomerne veľkom území a v bližšie neurčiteľnom čase. Preto nemôžeme na ľudovú pieseň hľadieť ako na

historický dokument, i keď sa histórie dotýka, ale skôr sa snažíme dávať ju s historickými dokumentmi do súvisu. Takto koncipované práce s tematikou zbojníckeho folklóru majú v kontexte ostatných závažné miesto. Piesne o zbojníkoch však naopak majú vlastnosť, ktorú nemá žiadny historický prameň, sprostredkujú nám myšlienky, úvahy a postoje mnohých bezmenných príslušníkov národa v minulosti, ktoré sa prenášali ako priama výpoveď cez množstvo ďalších pokolení.

Záujem o piesne so zbojníckou tematikou sa formoval postupne. V Kollárových *Spievankách*¹ ešte nie sú vyčlenené ako tematická skupina. Až K. Medvecký vo svojej zbierke balád² má zvláštny oddiel „Zbojnícke“ a zbojnícka motivika je aj v oddieli „Piesne šibeničné“. Aj vo *Výbere slovenskej poézie ľudovej* od J. Horáka³ tvoria piesne o zbojníctve, doplnené aj komentárom, jeden oddiel. Veľký zberateľ slovenských ľudových piesní K. Plicka venoval vo svojom článku v Slovenských pohľadoch⁴ pozornosť lyrickým zbojníckym piesňam ako osobitnému druhu. Vyslovuje sa k ich textom, melódiám aj rozšíreniu a uvádza niekoľko príkladov z vlastných zápisov.

Za základnú prácu venovanú slovenskému folklóru so zbojníckou tematikou treba považovať knižnú publikáciu A. Melicherčíka o Jánošíkovi.⁵ A. Melicherčík tu chápe folklór o zbojníctve ako dokument hrdinského, progresívneho, protifeudálneho postoja ľudu. Podobnú koncepciu má aj

práca V. Gašparíkovej o zbojníkovi Michalovi Vdovcovi.⁶ Obaja autori venovali veľa pozornosti porovnaniu historickej skutočnosti a jej odrazu vo folklórnej tvorbe. Sú to analytické práce, ktoré prinášajú aj početný dokumentačný materiál, z literatúry aj z vlastných terénnych výskumov.

Za aký významný považoval materiál slovenského folklóru so zbojníckou tematikou vynikajúci ruský folklorista P. G. Bogatyriov, pôsobiaci roky aj na Slovensku, o tom svedčí jeho knižná práca venovaná tejto problematike.⁷

Doteraz najvýznamnejšou prácou venovanou špeciálne piesňam o zbojníctve je publikácia J. Horáka a K. Plicku *Zbojnícke piesne slovenského ľudu*.⁸ Obsiahlu antológiu 705 piesní všetkých žánrov uvádza rozsiahla štúdia J. Horáka, venovaná historickému pohľadu na vývin zbojníctva a jeho peripetie, ako aj mnohostrannému rozboru piesní. Materiál čerpal J. Horák jednak z tlačенých prameňov, ale aj z rukopisných zbierok, v rámci ktorých má závažné miesto rukopisná zbierka A. Halašu z konca 19. a začiatku 20. storočia a rukopisná zbierka K. Plicku. K. Plicka obohatil publikáciu aj záznamom 289 melódií. Táto práca sústreďuje reprezentatívny materiál, na základoch ktorého si možno urobiť hodnovernú predstavu o bohatstve slovenskej piesňovej tradície o zbojníkoch. Jediný rušivý moment je nedostatočná dištinkcia zbojníckych a pastierskych piesní, medzi ktorými jestvuje úzka súvislosť, a preto je tu zaradených veľa piesní, z motiviky ktorých nevyplýva, že by boli eminentne zbojníckymi.

Príspevok I. Mačáka⁹ skúma špecifické črty hudobného myslenia prejavujúceho sa v zbojníckych piesňach. Tak ako v textovej motivike, aj v melódiách sa javí nápadný stupeň príbuznosti s pastierskymi piesňami. Z tejto premisy vychádza aj O. Elschek a A. Elscheková, ktorí vo svojich syntetických štúdiách o slovenských ľudových piesňach a nástrojovej hudbe¹⁰ vyslovujú názor, že zbojnícke piesne tvoria vyššiu fázu rozvoja pastierskej kultúry.

Náš súčasný pohľad na piesne so zbojníckou tematikou sa pokúša vyťažiť z rozsiahleho doteraz uverejneného aj archívneho materiálu nové závery, rešpektujúce jeho rozmanitosť a členitosť. Sústredenejší

pohľad na epické piesne nám umožňuje novo vytvorený archív epických piesní v Národopisnom ústave SAV, ktorý poskytuje prehľad nielen o jednotlivých typoch, ale aj o ich rozšírení. Budeme sa teda snažiť bez apriorizmu sledovať, o čom tieto piesne hovoria, aké sú ich vyjadrovacie prostriedky, a napokon v rámci daných možností nazrieme do podmienok ich existencie.

Tematika

Zbojnícka tematika našla svoje uplatnenie v lyrických, epických aj lyricko-epických skladbách. Keďže sú tieto básnické výtvory známe iba vo forme hudobno-textových piesňových skladieb, budeme ďalej hovoriť o piesňach aj v tom prípade, ak budeme mať na mysli iba ich slovesnú zložku.

Pre lyriku je príznačná predovšetkým reflexia, úvaha a osobná výpoveď o veciach a problémoch zaujímajúcich človeka. Pre poéziu o zbojníctve je príznačné, že cez výroky o parciálnych konkrétnych predstavujúcich životnú realitu odokrýva autor svoje najhlbšie vnútro, svoj základný životný postoj. V niektorých piesňach jasne cítiť za textom jednotlivca, v iných však naopak skupinu, kolektív. Kým v časti piesní hovoria zbojníci o sebe, v iných ide zase naopak o stanovisko iných ľudí voči zbojníkom. Toto stanovisko býva plné pochopenia, ospravedlňujúce zbojnícke činy, alebo je naopak kritické. Iba jedna časť lyrických piesní je vlastne akýmsi okrajovým komentárom nejakého drobného deja alebo udalosti, či vzťahu. Aj keď ide väčšinou o málostrofické (2—3 strofy), alebo monostrofické texty, ich tematika v úhrne poskytuje širokú námetovú panorámu, vedúcu od podnetov k zbojníčeniu cez výrazné životné fázy až po tragický koniec zbojníka.

Keďže zbojníctvo úzko súviselo s pastierstvom — zbojníci sa museli ukrývať poväčšine v horách a od dedinských sídlíšť vzdialené pastierske koliby im preto poskytovali vítané útočisko — zbojnícka motivika sa prelína s motivikou pastierskeho života. Vzájomná väzba bola pravdepodobne aj užšia než sme naznačili vyššie, pretože zbojník a valach sa v piesňach aj stotožňujú. Či zbojníčenie podmieňovali

neraz už povahové dispozície jednotlivcov, netrpelivosť vitálnych chlapcov prírody, na to dnes nemôžeme dať odpoveď, mnohé však napovedajú samé texty piesní. Spomínajú sa v nich mladí chlapci, ktorí neradi robia, viacej ich láka zboj. V iných sa zbojník sám vyznáva zo svojich nedobrych sklonov, lákajúcich ho na zlú cestu. Ba v niektorých piesni sa až nápadne ľahkomyseľne spája povrchná príčina so samým úmyslom zbojníčím (keďže chlapci nemajú na pálenku, poberú sa zbíjať). V niektorých piesňach cítim v podtexte takejto sentimentálne žartovný tón, iné sú ostrejšie. Celkovo sa tu odráža voľný, slobodný vzťah k vlastníctvu.

Pomenovanie zbojníka malo zrejme v minulosti, tak ako aj teraz, dva významy: prvý doslovný, priamy, ktorý označoval človeka oddaného nezákonnému spôsobu života ohrozujúceho iných ľudí, a význam prenesený, znamenajúci voľného, odvážneho mládenca, ktorý žil nespútaným, no nie priamo protizákonným životom. Napovedajú o tom samotné texty. Spôsobilosť na zbojnícky život sa neraz odvodzuje od otcových vlastností, ba zbojník, ktorého prichytili a idú ho trestať, obviňuje svojho otca a matku, ktorých by mali podľa neho zavesiť spolu s ním, z každej strany jedného.

Hlavnou príčinou zbojstva, ozývajúcou sa v najväčšom množstve piesní, bolo však sociálne polozenie chudobných, ktorým často chýbali základné podmienky obživy. Takáto situácia sama podnecovala vzdor a hnev proti pánom, ktorí brali dane za každých okolností, boli tvrdí a nemilosrdní. V piesni sa preto dvíha hlas *Živ nás, pane, živ nás v takýto tvrdý čas, ak nás nevyživíš, pôjdeme zbíjať, krasť*. Pojem zbojníčenia dáva sa do priamej súvislosti s odbojom proti pánom. V niektorej piesni má toto konštatovanie nádych patetičnosti, v iných zlosti a nezlomnej vôle, v ďalších nádych reálnosti, ktorej sa nedá vyhnúť, ktorú treba iba uskutočniť. Hrdina preto napr. opúšťa roľníčenie a svoj život spojený s pastierskym zamestnaním považuje zároveň za voľbu, ktorá vedie k zbojníctvu. Sám život v horách, aj keď prvotne kvôli pastierstvu, dával zrejme najväčšiu možnosť príležitostne zbojníčiť. Preto aj znak valašského povolania — valaška (opasok,

palošík) — sa celkom automaticky spája aj s postavami zbojníkov a v súvislosti s nimi je častejšia.

Mládenci, ktorí sa dali na zbíjanie, museli mať k tomu aj fyzické predpoklady. O ich vzraste a sile bolo zložených mnoho piesní. V jedných sa o nich hovorí s obdivom v tretej osobe, v iných sa zase prejavuje ich vlastné sebavedomie v prvej osobe. Títo chlapci sú *jak oltárne sviece, keď idú po háji, celá zem sa trasie*. Sami cítia v sebe takú silu, že keby ich bolo *zo dvesto, uderili by aj na Žilinu mesto*. Aj zaspievať si vedia tak, *ako si nezaspieva žiaden stoličný pán*. Neboja sa, v prípade nebezpečenstva sú ochotní biť sa, neuznávajú slabého, *dobry chlap se neše*.

Vo viacerých piesňach je vyslovená výzva na zboj. Podnetom bývajú prírodné podmienky, najmä začiatok jari („rozvíjanie bučiny“), nejaký znak, ktorý si zbojníci po svojom vysvetľujú, alebo konkrétny program udrieť na niekoho. Aké museli byť niektoré príčiny, o tom hovorí až otrasne monostrofa *Naraz, chlapci, naraz na handelský salaš, baču zabijeme, syr mu zoberieme*. Aj sám život v horách nebol ničím romantickým, bol veľmi tvrdou realitou, bolo sa treba skrývať, „bučky preskakovať“. Preto ak mali príležitosť zabaviť sa, zabávali sa neviazane. Ich spôsob života v nich formoval iný vzťah k horám než u obyčajných ľudí. Hory si personifikovali a utiekali sa k nim ako k rodine, ba ešte naliehavejšie, ako do svojej jedinej skrýše. Príroda tu na rozdiel od piesní iných druhov, spocíti so zbojníkom. Ich ľudské vzťahy sú naznačené v piesňach skôr voči milenke, než voči rodine.

Po celý čas svojho života súc na druhej strane zákona museli sa zbojníci obávať chytenia. Neraz viedla k nemu zrada, najskôr tajné oznámenie, najmä kedy sa budú zbojníci zdržovať v dedinskej krčme. Preto je v ich piesňach časté tušenie zlého konca a obava z neho. Chytenie zbojníka je stvárnené aj z pohľadu poctivých občanov, kedy je občas spojené aj s výčitkou, ale je stvárnené aj v prvej osobe, z pohľadu zbojníka samého. V tom prípade sa bráni zdôvodnením, že aj keď zbíjal, ale ľudskú krv nevyliat, alebo ľutuje svoj život a mrzí ho najmä, že sa o tom dozvie

jeho mladá žena. Chyteného zbojníka obyčajne dali do pút, ohlasy toho sú v piesňach časté, neraz aj s líčením utrpenia, ktoré spútavanie zbojníkovi spôsobuje. Panskí drábi alebo žandári boli voči zbojníkom nemilosrdní. Po chytení nasledoval žalár, v ktorom sedel zbojník taktiež „tuho okovaný“. Samota mu poskytuje príležitosť rozobrať v myšlienkach svoje činy. Často sa v piesňach uvádzajú dôvody žalárovania, býva to najmä krádež — oviec, baranov, kravy, bujaka, jalovice, ale aj krádež dreva, či iba krádež „v komore“. Zbojník preto vyčíta pánom, že trescú neprimerane. Tresťy boli kruté, žalarovanie väčšinou končilo smrťou, alebo v lepšom prípade odfatím ruky na výstrahu.

Ak si chceli zbojníci zachovať holý život, museli byť súdržní a zastať sa jeden druhého. Aj pieseň je svedkom úmyslu zbojníka neprezradiť kamarátov za žiadnu cenu. Kamaráti by sa jednak mohli pomstiť, a na druhej strane iba oni navzájom si mohli poskytnúť ľudské služby v prípade nehody, najmä však v prípade hraničnom, keď končil ľudský život.

Perspektíva šibenice bola taká reálna, že sa s ňou zbojník zmieroval už od začiatku a našiel si preto k nej aj primeraný vzťah. V duchu si ju krásli, ozdobuje a dôverne ju oslovuje. Nie je to šibenica, lež „šibenička“, čosi ako životný druh, očakávaný osud, aj keď nie dobrý, ale „môj“. Ba spomínajú sa aj prípady, najmä v súvislosti s Jánošíkom, keď zbojník nechcel prijať ponúkanú milosť a do všeobecného povedomia vošla sentencia *Keď ste si ma upiekli, tak si ma aj zjedzte*. Stávalo sa tiež, že obesený zbojník zo šibenice odpadol. V takomto prípade mal právo na milosť, lebo vraj iba nevinnému šibenice spadnú, nie vždy ju však využil.

Ohlasy na dobré skutky zbojníkov voči obyčajným ľuďom sú časté. Spájajú sa preto s priaznivými želaniami zbojníkom. Kým v jedných piesňach sa popisujú ako reálne aktuálne činy, v iných ako vzdialená minulosť.

Lyrické piesne predstavujú tú žánrovú vrstvu, v ktorej je život zbojníkov a problematika s ním spätá vyličené v najväčšej autentickosti, rozmanitosti a reálnosti. Zároveň ich je aj početne viac. Dostatočne známe je, že ľudová lyrika si priberá ako

pomocný výrazový prostriedok aj drobné epické motívy. Ide v nich o popis niektorých životných reálií alebo drobných dejových prvkov, ktoré však nemajú význam príbehu, ale iba tematického doplnku k reflexívnym partiám, funkciu materiálneho vyjadrenia myšlienky, alebo vyjadrenia univerzálneho pomocou konkrétneho. Sú dôsledkom bezprostredného estetického vzťahu ku skutočnosti a sú imanentnou zložkou lyriky.

Piesní o zbojníkoch, ktoré môžeme kvalifikovať ako *lyricko-epické*, je podstatne menej. Ich epická zložka obyčajne spočíva v podrobnom popisovaní nejakého detailu jednej akcie, alebo naopak vo všeobecnom zachytení nejakého prípadu. Dotýkajú sa jednak krádeží, ale aj ich dôsledkov pre zbojníkov. Pritom sa zvykne kombinovať popisný spôsob s dialógmi, ktoré sprostredkujú reflexie zbojníka. Ďalší typ vychádza z úvah zbojníka, ktorými sa prelínajú aj konkrétne deje. Lyricko-epické piesne širšie rozvíjajú vybrané motivické jadrá, ktoré sú v podstate obsiahnuté aj v lyrike. Sú tematicky, do veľkej miery však aj poeticky, akýmsi jej doplnkom. Preto je aj prevažne zložitá striktne ich od seba oddeľovať.

Osobité sú subjekty *epických piesní* — balád, romanci a novelistických piesní. Keďže ide o epiku, pre ktorú je príznačné rozprávanie v tretej osobe, popisovanie príbehu, ktorý sa stal niekomu inému, ide tu prevažne o tú časť piesní, ktorá vyjadruje postoj k zbojníkom, ktorá glosuje ich činy, alebo si vytvára aj nereálnu predstavu o ich živote. Možno to vyčítať z viacerých romanticky, až fantasticky ladených sujetov. Ale aj v epických piesňach sa dáva v dialógoch slovo ich hrdinom, zbojníckym postavám. Dialógy v takomto začlenení však treba chápať v ich štylizovanej polohe, ich funkcia je odlišná od funkcie výpovedí v lyrických piesňach a neraz sú aj prostriedkom posúvajúcim dej.

Epické piesne o zbojníctve možno na základe tematiky, ale aj spôsobu jej stvárnenia, vnútorne rozčleniť na tri skupiny. Prvý tematický okruh tvoria rozličné príhody o zbojníkoch ospievané v piesňach pravdepodobne dávneho pôvodu, o čom svedčí jednak ráz textu, ale vo väčšine

prípadov aj značné priestorové rozšírenie piesne. V týchto textoch je zbojník typizovanou postavou, zväčša bez mena, alebo s menom, ktoré má charakter symbolu (Janko, Janík). Jeho vlastnosti ho vyčleňujú spomedzi obyčajných ľudí. Je buďto surovo krutý, alebo mimoriadne dôvtipný, nepolapiteľný, alebo aj naopak, pre svoje skutky chytený a trestaný.

Vedúci sujet tejto skupiny je obsiahnutý v karpatskej balade, rozšírenej u viacerých národov a na Slovensku zaznamenaný v mimoriadne vysokom počte 191 variantov. Popisuje príbeh ženy, ktorú matka vydá za zbojníka. Ten prichádza každý deň domov s vyznojenou košelou a dokrvavenou šablou. Žena spieva synovi uspávanku, v ktorej ho varuje, aby sa nepodal na otca. Jej muž ju vypočuje a za trest jej zotne hlavu. V inej verzii nachádza žena v mužovej krvavej košeli ruku svojho brata. Je v dileme, či to má prezradiť alebo nie. Muž jej z obavy taktiež zotne hlavu.

Iný sujet opisuje, ako prídu zbojníci za sedliakom orajúcim pole, aby im pomohol nájsť tehotnú ženu. Sedliak je ochotný predať svoju vlastnú „za korec červených a za korec bielych“. Pošle ju do mlyna, pri ceste odtiaľ ju zbojníci chytia a zoberú si pravú rúčku z jej nenarodeného dieťaťa, ktorá im slúži ako magický prostriedok.

Všeobecne známa je pieseň o „furmanovi“, ktorého prepadnú zbojníci pri lese a zoberú mu kone. Taktiež pomerne rozšírená je pieseň o vtípnom zbojníkovi, ktorý so svojou družinou okradne bohatú krčmárku takým spôsobom, že ju vyprovokujú k zábave, vedúci zbojník s ňou tancuje a spevom pritom dáva pokyny kamarátom, ako si majú počínať: namazať pilky lojom a tak rezať truhlice, zobrať slaninu, sadlo aj súkno, všetko čo sa dá, a napokon odísť na koňoch, keď najlepšie osedlaného nechajú jemu. Stretnúť sa majú pri hore, kde si budú deliť nakradnuté.

Výskytom raritný typ predstavuje sujet, v ktorom sa zbojníkom sídliačim v lese ponúka mládenec, že im za odmenu privedie urodzenú dievčinu. Esťou ju vyláka z domu a na koni odnesie zbojníkom, ktorí jej hneď začnú stlať posteľ. Spýtajú sa jej však, z akého je rodu a z jej odpovede vyplynie, že je to ich vlastná sestra. Dievčinu nechajú odísť a mládenca hodia do ohňa. Ide tu vlastne o špecifickú obmenu medzinárodne známych príbehov o prekazenom inceste. Tak isto málo dokumentovaný je typ balady o náhodnom stretnutí zbojníka so svojou sestrou v lese.

Brat jej ponúka veľa peňazí, *kelo ma dub konare, telo ci dam talare*. Sestra však jeho ponuku neprijme a prezradí ho stoličným pánom, ktorí naňho pošlú hajdúchov a tí ho chytia.

Pomerne rozšírená na Slovensku je pieseň *Červený kantár, biely kôň*, v ktorej sa hovorí o zbojníkoch zatvorených vo veži. Dievčina, ktorá má kľúč od veže, jedenástich vypustí, iba jedného nechá, aby ho obesil radný pán.

Vo všetkých týchto piesňach je zbojník vykreslený ako element zla, zasahujúci bezohľadne do ľudských osudov, so zlými, až krutými činmi. Z tohoto profilu vyplýva v piesni odstup od jeho osoby a zatracovanie jeho skutkov. V niektorých piesňach sa tieto skutky priamo líčia, v iných sa naznačuje iba celkový prístup k zbojníkom. Tieto piesne sú pravdepodobne reliktom medzinárodne rozšíreného stredovekého charakteru slovenských látok o zbojníčení ako jave jednoznačne asociálnom a nerestnom.

Významovo odlišnú skupinu tvoria na Slovensku piesne o zbojníkoch, ktorí sú symbolom sociálneho odboja, protipanského a protifeudálneho postoja. Tvoria ju sujety zosnované okolo dvoch najznámejších a historicky doložených postáv, zbojníkov Jánošíka a Vdovčika. Jánošík predstavuje celoslovensky známy heroizovaný typ zbojníka opradeného činmi, ktoré majú nádych fantastiky. Ľud si v ňom stelesnil svoju predstavu hrdinu, ktorý sa dokázal postaviť proti panskej zvoli a pomáhať chudobným. Od jeho potupnej smrti zavesením za rebro v r. 1713 dokázala ľudová tradícia jeho meno opriať legendami, ktoré obišli nielen celé Slovensko, ale aj susediace krajiny — Moravu, Sliezsko, Poľsko a Ukrajinu. Tradícia viacmenej opustila reálnu historickú skutočnosť a vytvorila si z Jánošíka trvalý symbol zástancu chudobných ľudových vrstiev. Tieto skutočnosti sa odrážajú aj v piesňach, v ktorých je Jánošík vykreslený ako nezraniteľný hrdina, smelý a udatný, hrdý až po samu smrť. Jednotlivé piesne iba ojedinele líčia Jánošíkove životné príbehy, prevažne sa sústreďujú na poslednú životnú fázu, na epizódu o jeho chytení, žalárovaní a odvádzaní pod šibenicu. Jánošíkovo chytenie sa podáva v piesni ako náhodný čin —

na stole si nechá čarovný opasok, ktorý mu dodáva sily a bez neho je bezmocný — tak to zodpovedalo predstave hrdinu, ktorý je neporaziteľný. Na opasok upozorní stará baba. V inej verzii ho chytia pri frajerke, v ďalšej sa hovorí o tom, že ho zradil gajdoš. Podrobnejšie sa popisuje jeho odvádzanie pred pánov, a najmä jeho posledné žiadosti, aby smel ešte raz vziať valášku do rúk, opásať si opasok, objasť frajerku. Jeho žiadosti mu odmietajú, alebo povolia iba poslednú. Na znak nezlomnosti obhajdukuje ešte šibenicu a na hák, na ktorý ho zavesia, sám vyskočí. Už zavesený podľa niektorých variantov vyfajčí ešte fajku. Jánošík je vo všetkých piesňach vykreslený ako hrdina, ktorý ozbiljal iba pánov a čo získal, s tým sa rozdelil s chudobnými. Podľa piesní nikdy neprelial cudziu krv.

Akýmsi derivátom piesní o Jánošíkovi sú epické piesne o Vdovčíkovi, ktorý pôsobil o storočie neskoršie ako Jánošík v regióne Gemer. Nadväzovanie piesní o Vdovčíkovi na jánošíkovské možno pozorovať aj v lyrických skladbách, v epike sú však tieto súvislosti nápadnejšie, pretože ide o dlhšie skladby. Celkový priebeh piesní je podobný, odlišné sú iba niektoré pasáže. V piesňach o Vdovčíkovi je napr. viac konkrétnych údajov (čím sa blížila k novelistickým piesňam), ale je tu aj iný vzťah k zbojníkovi: už nejde o čistú predstavu nezlomného hrdinu, po chytení ho bijú, páni ho vítajú ako „tvrdého“ človeka a v niektorých variantoch sú aj morálne ponaučenia adresované Vdovčíkom jeho matke, že ho mala „kárať“, keď bol malý. Ide tu už o určité odromantizovanie postavy, ktoré je však zreteľnejšie v prozaickej tradícii o ňom. Táto predstavuje Vdovčíka ako reálneho človeka, ktorý sa spolieha na svoje prirodzené schopnosti.

Tretiu skupinu epických piesní o zbojníkoch tvoria piesne, ktoré majú novelistický charakter. Pod termínom novelistický rozumieme spravodajský zámer piesne, ktorý sa prejavuje v jej konkrétnosti až presnosti údajov. Hrdinovia sa menujú svojim priezviskom, hovorí sa o ich oblečení, zámeroch, o ich správaní. Dej býva lokalizovaný do obce, mesta alebo určitej časti chotára. V niektorých piesňach je opis deja minuciózny, v iných je však všeobecnejším

fahom vyličená udalosť, ktorá sa vzťahuje na konkrétnych pomenovaných ľudí. V žiadnom prípade nejde však o datovanie udalostí, čím sa tieto piesne líšia od novelistických s inou tematikou. Sú pravdaže aj typy prechodné, v ktorých sa kombinuje vecnosť a adresnosť s prvkami fantastiky, alebo iba s prvkami všeobecnosti. V týchto piesňach sa líčia rozličné akcie, ktoré majú skôr charakter lúpeže, či krádeže, než spravodlivého zbojníctva zameraného iba na ozbiljanie bohatých. Pieseň nezabúda v závere postihnúť zbojníkov-lúpežníkov spravodlivou odplatou v podobe žalára, či priamo straty života. Zachytené sú tu aj prípady zrady, dokonca za odmenu vypísanú na hlavu zbojníka. Pieseň o Kapustovi a Ursínim je príkladom sympatie so zbojníkmi, ktorých zabili pre malú krádež. Hovorí sa tu aj o ranenom kamarátovi, ktorý vyslovuje svoje želanie, kde ho majú pochovať.

Novelistické piesne sú už skôr svedkom epilógu zbojníctva ako sociálneho javu a odrazom konkrétnych dobových udalostí. Väčšina týchto piesní je rozšírená iba lokálne, čo tiež svedčí o ich väzbe na miestne príznačný príbeh. Nie všetky tieto piesne sú už dnes celkom zrozumiteľné. V niektorých prípadoch pieseň kontaminovala s jednotlivými motívmi inej piesne, alebo z nej vypadli významovo dôležité časti, čím stratila na svojej jednoznačnosti. Iné si však uchovávajú logický postup deja. Pokiaľ ide o vzťah k popisovaným činom, javí sa tu jednak porozumenie so zbojníkom, ktorý bol prikruto potrestaný za pomerne malý priestupok, ale na druhej strane sa z celkového postoja iných piesní zračí kritický odstup od zbojníkov a morálne odsúdenie ich skutkov.

Ak pozeráme na všetky typy piesní o zbojníkoch ako na celok, spracované témy sú jednak odrazom skutočného reálneho života zbojníkov, ale sú aj odrazom dobových postojov ku zbojníkom a rozličných štylizovaných predstáv o nich, spletených s prvkami fantastiky.

Ako špecifické motívické prvky sa v nich vynímajú: motív odboja, sociálnej kritiky, odplaty pánom, motív prírody, pastierstva, motív krádeže, lúpeže, pokladov, fantastických pomocných prvkov, motív súdržnosti, ale aj zrady, chytenia, žalárovania a veša-

nia, utrpenia a smrti. Doslovne to dokumentujú nasledovné vybrané, často v piesňach opakované, výrazy: *v robote strhaný, mladá ženička, drobné deti, zbíjať, dukáty, merať súkno, košiar, bučina, zbolela, plakat, zrádzať, mrcha súdy, krvavý, dorúbaný, v putách, okovaný, vysedeť, v hárešte hynúť, šnúročka, železný háčik, obesiť, stať, pochovaný.*

Postavy

Galéria postáv, ktoré vystupujú v piesňach so zbojníckou tematikou, tvorí jednu z ich najšpecifickejších súčastí. V tomto bode sa podstatne odlišujú lyrické piesne od epických.

V lyrických piesňach vystupujú predovšetkým typizované postavy. Najfrekvencovanejšou postavou hlavného hrdinu je zbojník bez vlastného mena, nazvaný iba podľa svojho stavu. Hovorí sa o jednom zbojníkovi, ale aj o zbojníkoch v množnom čísle. Blízkou postavou je Janík — zbojník, alebo iba Janiček, Ďuriček, šuhaj, ktorí sú taktiež typizovanými postavami bez bližšieho upresnenia. V lyrických piesňach sa tiež ojedinele spomína Jánošík a Vdovčík. O týchto postavách sa buďto hovorí, alebo ony hovoria priamou rečou samy za seba. Okrem nich sa v lyrike spomínajú najbližší ľudia, s ktorými zbojníci žijú, alebo s ktorými ich viažu príbuzenské či vzťahové putá: bača, valasi, gazda, kamaráti, otec, matka, frajerka. Sociálne ide o príslušníkov roľníckeho a pastierskeho zamestnania a vekove výlučne o dospelých ľuďoch. Antitetickú skupinu postáv tvoria tie, s ktorými sa zbojníci dostávajú do konfliktu. Najčastejšie sú označené všeobecne ako „páni“, ale aj konkrétnejšie: židi, žandári, sudca, kat. Tento súbor postáv dostatočne naznačuje, v akých kontextoch sa rozvíjajú konflikty zobrazené v lyrických piesňach.

V lyricko-epických piesňach sa okrem typizovaných postáv ojedinele spomínajú aj iné, pravdepodobne historicko-konkrétne postavy (všetky z nich nemáme historicky dokumentované), keďže sa menujú priezviskami. Takouto postavou je napr. zbojník Bezek, ale aj „Pupkov syn z Rudlova“.¹¹ V druhom prípade ide o 22 ročného mládenca, ktorý bol 29. augusta 1831 vo Vranove odsúdený na smrť povrazom, pretože v čase sedliackeho povstania na vý-

chodnom Slovensku napadol kaštieľ zemského pána Zemplínskej stolice.

Oveľa zložitejšia je situácia v epických piesňach. Na prvé miesto v nich patria historické postavy väčšieho významu, medzi ktorými vyniká Jánošík, ospievaný vo viacerých piesňach, ktoré sa tradovali dlhý čas a na veľkom území. V súvislosti s ním sa zriedkavo vyskytujú aj mená členov jeho družiny, a to iba nasledovné: Ilčík, Uherčík, Hunka, Surovec. Mená ďalších postáv z Jánošíkovej družiny, nachádzajúce sa v spoločenskom vedomí, vyskytujú sa vo viacerých prozaických ľudových podaniach. K známejším postavám patrí tiež Vdovčík, ktorého význam aj rozšírenie tradícií je už prevažne iba v hraniciach gemerského regiónu. Z jeho družiny sa ušla samostatná zmienka zbojníkovi Šimkovi.

Aj medzinárodné subjekty bývajú skonkrétnené menami. Tak je to napr. s príbehom o okradnutej krčmárke, v ktorom sa vedúci zbojník nazýva Rojko (Rolek, Rajčok, Rojčík, Brunka, Janík, Janko), ďalší z jeho kamarátov zase Juro (Jura), Ďuro alebo Juda, v iných variantoch Flore a Glore.

Konkrétne mená zbojníkov s priezviskami uvádzajú predovšetkým novelistické piesne, ktoré sú poväčšine iba miestne alebo regionálne rozšírené, iba zriedkavo aj širšie. Na ich výskyt je najbohatšia zvolenská oblasť, Gemer a Hont. V týchto piesňach sa vyskytujú nasledujúce mená zbojníkov (neberieme do úvahy početné mená iných vystupujúcich postáv, pomocníkov, obetí atď.): Kapusta, Ursiny, Paľo Demikát, Matúš (Janík) Budáč, Adam Bocmanove, Kráľ, Budín, Hlivko, Herceg, Sviťaj, Render Pišta.

V piesňach so zbojníckou tematikou sa stretávame aj s menami, ktoré sú pravdepodobne cudzieho pôvodu. Je to Kovačovič, v súvisi s ktorým sa spomína Čierna Hora, domnienku o cudzom pôvode ešte viac upevňuje aj výskyt názvu juhoslovanského mesta Mostar v jednom z variantov. Pieseň s tou istou kompozičnou štruktúrou uvádza aj meno Jožko Žubry. V prípade posledného mena, ako aj v prípade mien Šiša Pišta a Róza Šándor, ide o zbojníkov maďarských. Z inonárodných zbojníkov sa v slovenských piesňach objavuje už iba Rinaldino v piesni jarmočného pôvodu,

v ktorej sa ako doklad tohoto pôvodu udržali viaceré české jazykové prvky. Nestretli sme sa však napr. s piesňou o populárnom sliezskom zbojníkovi Ondrášovi, Jánošíkovom súčasníkovi, napriek tomu, že pieseň o ňom tlačili v Skalici v polovici 18. storočia.¹² Tak isto sa u nás nevyskytuje pieseň o populárnom ukrajinskom zbojníkovi Oleksovi Dovbušovi.

V epických piesňach však nevystupujú iba zbojníci. Keďže tu je širšie rozvedený konflikt, vystupujú tu aj reprezentanti jeho protipólu, a sice o b e t e. Zbojníci nielen odnímajú ľudom majetok, hmotné statky, ktoré im patria, ale aj zabijajú, vraždia. Medzi obeťami karpatských zbojníkov najznámejšia je „zbojníková žena“, ktorú zbojník zabije, ale v pozadí príbehu predovšetkým jej brat, zbojníkov švagor. Ďalšia obeť je napr. samodruhá žena, ktorú zbojníci taktiež zabijú, ale aj rad ďalších obetí na životoch. Vo viacerých piesňach vystupujú tiež okradnutí, z nich najznámejšia postava je okradnutá krčmárka a mládenec, ktorého po okradnutí aj zabijú.

Osobitnú skupinu postáv tvoria pomocníci zbojníkov. Takými to sú napr.: muž samodruhej ženy, mládenec, ktorý za odmenu privedie zbojníkom Siberbeny Katku (napokon sa v závere príbehu sám stáva zároveň obeťou), slúžka, ktorá otvára dvere zbojníkom dohovoreným s ňou, že olúpia jej pánov, a i.

Predstavitelia moci, s ktorou prichádzajú zbojníci do konfliktu, bývajú reprezentovaní najčastejšie typizovanými postavami: páni, väzenskí páni, stoliční páni, radný pán, slanský gróf, richtár, kapitán, strážmajster, žandári, hajdúsi, kat. Menovite je spomenutý „pán Šurman“, ktorý vypísal odmenu za chytenie zbojníka Paľa Demikáta.

Aj svetská moc má svojich pomocníkov. Sú nimi napr.: sestra, ktorá oznámi brata zbojníka; dievča, ktoré má kľúče od veže, kde sú uväznení zbojníci; stará baba v prípade chytenia Jánošíka a Vdovčika; „Kartúnik“ pri lapaní zbojníka Šimka a i.

Okrem spomenutých postáv vystupujú v epických piesňach tak isto ako v lyrických ešte osoby blízke zbojníkom: členovia družiny, kamaráti, otec, matka, žena, panenky, nevesty, frajerky.

To sú však postavy epizodické, ktoré hrajú podradnejšiu rolu.

Hierarchizácia postáv vystupujúcich v epických piesňach so zbojníckou tematikou je nasledovná: vedúcu úlohu zohrávajú postavy zbojníkov, jednotlivcov či skupín, ktoré sú v niektorých prípadoch rozšírené o postavy pomocníkov. Na druhom mieste vystupujú obeť zbojníkov, na treťom mieste predstavitelia zákona či svetskej moci, a iba na štvrtom mieste osoby so zbojníkmi spríbuznené, alebo ľudsky im blízke.

Poetika

Poetické výrazové prostriedky piesní so zbojníckou tematikou nám dokresľujú ich celkový charakter. Na úvod treba povedať, že viaceré z týchto prostriedkov patria do všeobecného registra slovenskej ľudovej piesne, sú však aj také, ktoré sú špecifikom iba tejto vrstvy.

Pri analýze poetickej stránky piesní so zbojníckou tematikou budeme vychádzať od ich formálneho ustrojenia, tzv. „vonkajšieho“ členenia. Základný poznatok predstavuje konštatovanie, že všetky tieto piesne majú strofický ráz.

Analýza strofy je sťažená konvenciami grafického záznamu, ktoré sú dobovo, ale aj individuálne podmienené. Ten istý významovo-rytmický celok sa raz zapisuje napr. do dvojveršia, inokedy do štvorveršia. Vyniesť štatisticky platné závery by predpokladalo urobiť veľmi prácu kritiku zápisov, pričom riešenie nie je vždy jednoznačné. Kritériá rozčlenenia textu na menšie časti, z ktorých najvýznamnejšie sú — rým, rytmus, malá či veľká syntaktická pauza, opakovanie, interjekcia, ale aj hudobná stavba — možno použiť ako základ tak k vyčleneniu veršov, ako aj polveršov. V praxi sa to tak aj uplatňuje, jeden bádateľ použije tie isté kritériá pre odlišenie veršov, kým iný pre odlišenie polveršov.

Ani súvis textu s melódiou nás spoľahlivo nevyvedie z tejto dilemy, lebo raz na jeho základe možno bezpečnejšie pozorovať štvordielnosť, inokedy dvojdielnosť, popri zachovaní rovnakých parametrov textu. Týka sa to predovšetkým šesťslabičnicku, ktoré predstavujú veľmi tvárny, bohato frekventovaný a rozmanite využívaný pr-

vok členenia textu. Pri analýze melódie vychádzame medziiným z faktu, že „rovnaké rozdeľuje, odlišné spája“, čo znamená, že hudobno-motivicky príbuzné alebo totožné časti sa nám vynímajú ako také, ktoré melodický tok členia, kým časti odlišné skôr melodický tok sceľujú. Pritom je pravdaže závažné hudobné kadencovanie častí, ktoré sa realizuje tonálne alebo rytmicky alebo obojako. Funkciu veľkej syntaktickej pauzy pritom zastávajú hudobné pauzy, ktoré bývajú síce sporadicky aj po každom šesťslabičnicku, predsa však častejšie najmä v polovici piesne, čiže po dvoch šesťslabičných častiach. Kadencovanie na úrovni malej syntaktickej pauzy je však prevažne po každom šesťslabičnom dieli.

Záver našich analýz nás síce vedie na jednej strane k rešpektovaniu názoru V. Marčoka⁴³ o výraznej dvojdielnosti slovenských piesňových textov, čo korešponduje zároveň s charakteristikou melódií starších vrstiev slovenských ľudových piesní J. Kresánkom ako dvojdielných. Avšak B. Bartók tie isté typy analyzuje ako štvordielne, a taktiež nie neoprávnene.

Nemienime preto na tomto mieste riešiť nejako závažne túto otázku, skôr nám ide o také východisko, ktoré lepšie umožní porovnávanie doterajšej folkloristickej literatúry. Moderná slovanská hudobná folkloristika (F. Kolessa, K. Moszyński, K. Vetterl) považuje štvorveršovú strofu zloženú zo šesťslabičných veršov za typicky slovenskú. Pritom šesťslabičný verš je práve ten, ktorý sa v rámci piesní so zbojníckou tematikou používa najčastejšie, či už v rámci izosylabických formácií, alebo v kombinácii s inoslabičnými veršami. Je totiž pravda, že najmä vzhľadom na rým, ale aj vzhľadom na paralelitosť kompozície (príležitostne aj s ohľadom na ďalšie parametre), možno ho chápať v niektorých prípadoch ako polverš, v iných ako verš. Keďže však väčšie než osemslabičné verše sa v slovenskom folklóre spájajú prevažne s novšími melodickými typmi — a to nie je prípad zbojníckych piesní — a navyše v lyrike prevláda štvorveršová strofa, budeme šesťslabičnickú ad hoc považovať za základný v e r š.

Vychádzajúc z vyššie povedaného možno konštatovať, že početne prevažujúcou slo-

vesnou formou lyrických aj epických piesní so zbojníckou tematikou je štvorriadková strofa zložená zo šesťslabičných veršov 6, 6, 6, 6. V lyricko-epických piesňach je takmer výlučná, pritom je obohatená rozmanitým spôsobom opakovania jedného alebo dvoch veršov. V epických piesňach je zastúpená asi na 60 %. Časté sú aj kombinácie šesťslabičnicka s osemslabičnikom vo forme 6, 6, 8, 6. Dvojriadková strofa zo šesťslabičných veršov sa taktiež vyskytuje, ale raritne.

Verše s väčším počtom slabík než 6 sa už zreteľnejšie vyčleňujú a vyskytujú sa v takýchto strofách, v lyrike: 8, 8, 8, 8; 8, 8, 7, 7; 8, 7, 8, 7; v epike: 8, 8; 7, 7; 8, 7, 8, 7; 7, 7, 8, 6. V epike je teda dvojriadková strofa častejšia. Z dlhších veršov sa vyskytuje v malom počte desaťslabičnick s vnútorným členením 4, 6. Vzhľadom na to, že v iných žánroch slovenských ľudových piesní je bohatstvo aj rozličných iných strof, možno považovať zbojnícke piesne aj z hľadiska ich stavby za kompaktný celok.

V niektorých piesňach je veľké bohatstvo výstižných rým o v, v iných je básnické majstrovstvo menšie a častejšia je asonancia alebo gramatický rým. Ustálených rýmových dvojíc nie je veľa. Častý je medzi nimi rým chodník-zbojník, horička-zbojníčka, podojí-po zboji, cestu-k mestu, vešaľ-kresaľ. Ojedinele sa vyskytujú aj nerýmované rytmicko-syntaktické jednotky. Častý je združený rým aaaa, aabb, ale aj rým aaba, abab, abcb a iné.

Lyrické a lyricko-epické piesne so zbojníckou tematikou sú vzhľadom na svoj rozsah prevažne kratšie, málostrofiké a je v nich pomerne voľný vzťah textu a melódie. Jedny a tie isté texty sa môžu rozlične kombinovať s viacerými melódiami, čo je závislé od tektonickej konvergencie textov a melódií. Touto svojou vlastnosťou sa vynímajú ako špecifická štýlová a zároveň vývinová vrstva piesní. Piesne s voľným vzťahom textov a melódií, stavané prevažne zo šesťslabičných veršov, patria do staršej vývinovej vrstvy roľníckej a pastierskej kultúry, spolu s ďalšími druhmi ako sú rodinné obradové piesne (svadobné, krstinové), ale aj trávnicie a pastierske piesne.

Odlišná je situácia v epických piesňach.

Pokiaľ ide o kompletne uchované znenia, tieto piesne sú prevažne dlhšie, majú 30—70 veršov (s výkyvom tohoto počtu smerom nahor aj nadol). Súvis textu a melódie je v nich pevnejší, konkrétne subjekty sú známe prevažne s vlastnými typickými melódiami, ktoré nemajú iba lokálnu platnosť, ale prenikajú častejšie aj za hranice regiónu a v niektorých prípadoch migruje sujet po celom Slovensku spolu aj so svojou individuálnou melódiou. Iné typy však majú lokálne alebo regionálne príznačné melódie, ktoré súvisia s miestnym hudobným dialektom. Tieto typy sú známe v rámci Slovenska v spojitosti s mnohými odlišnými melódiami, ktoré reprezentujú rozličné krajové, ako aj vývinové štýlové vrstvy, počnúc prevažne kvinttonalitou a kvintakorďalitou, cez modálne typy, až po typy dur-molové.

Kým predošlé úseky sa dotýkali vonkajšieho členenia textu na strofy a verše, zatiaľ členenie na pozadí obsahu skladby sa týka kompozície. Treba však ihneď na začiatku povedať, že členenie na strofy, ktoré je podmienené opakovaním ústrojných celkov spojených tou istou melódiou, zasahuje aj do úrovne kompozície. V lyrických piesňach jedna strofa najčastejšie vyslovuje uzavretú myšlienku, ktorá je natoľko ukončená, že pieseň nepokračuje, má iba jednu strofu. V iných prípadoch sú spojené dve strofy na princípe paralelizmu, stupňovania deja alebo jeho rozvíjania, či objasňovania, ale aj na princípe otázky a odpovede, refazového nadväzovania, alebo na princípe opakovania úvodného verša.

Symetria, uplatňujúca sa v štruktúre textu v prevažujúcej štvordielnosti, alebo tiež v dvojdielnosti, premieta sa do štylistickej úrovne vo forme paralelizmu. Paralelizmus je prostriedok, ktorý k sebe kladie javy súmerateľné svojou podobou, účinkom, alebo iba syntaktickou stavbou. Je zároveň prostriedkom stavebným aj štylistickým, jedno od druhého nemožno oddeľovať. Príznačný je predovšetkým pre lyriku. Vzhľadom na reálnu konkrétnosť zbojníckej lyriky bývajú v nej najčastejšie prírodné paralelizmy, náladou pôsobivo zladené, ústiace prevažne do pocitu tragiky: *Z jednej strany gruna ovečky blačali, z druhej strany gruna šuhajka ve-*

šali; alebo: Oj, kolibka randavá, slnko do nej svieti, oj, baču nám zabili, rastú na ňom kvety.

Paralelizmu blízka je antitéza, ktorá sa zase objavuje predovšetkým v epických piesňach: *Nezmokla mu ona od rosy studenej, lež mu ona zmokla od krvi červene.*

O kompozícii piesne veľa napovedajú jej počiatočné verše, ktoré naznačujú v jedných prípadoch otvorenosť, v iných uzatvorenosť nadhodenej myšlienky. Tieto začiatky obsahujú napr.:

otázku: *Čože si, šuhajček, čože si pokradou*

oslovenie: *Ej, vy páni, páni*

výzvu: *Ej, ber, pane, tie dane*

želanie: *Dajže, bože, ešče hornym chlapcom šcesce*

vyhlásenie: *Nebudem ja dobrý*

úvaha: *Keď som si pomysleu*

konštatáciu: *Moj otec bul gazda*

dej: *Rube šuhaj, rube*

podmienku: *Keď ste ma chytili*

popis prírody: *Križom cesta, križom chodník*

V ďalšom pokračovaní lyrického textu tieto začiatky ústia do odpovedí, rozvíjania úvah, alebo do paralelického radenia javov vedľa seba. Štylisticky príznačné pre lyriku sú skoky z nepriamej reči do priamej a v spôsobe časového vyjadrovania sú zase časté priame prechody z minulého času do prítomného, ba i do budúceho. Minulý čas, atypický pre lyriku, vyskytuje sa tu pomerne často.

Odlišná kompozícia je v epických piesňach, kde je súdržnosť textu vyššia, i keď pre ľudové balady je príznačné popisovanie deja nie plynule, ale v skokoch. V epických piesňach sa v rozličnom pomere kombinujú popisné epické časti s časťami dialogickými. Hrdinovia balád najčastejšie zasahujú do deja priamou rečou. Aj v lyrike sú dialógy (i keď menej), tam však majú reflexívnu funkciu, kým v epike funkciu udalostného nadväzovania. Pomocou dialógov a popisných častí sa budujú pomerne rozsiahle epické celky, ktoré pomocou priamej reči popisované deje robia bezprostrednými. Namiesto paralelizmu uplatňuje sa tu vo väčšej miere enumerácia (Jánošíkove a Vdovčíkove žiadosti pod šibenicou), antitéza, trojstupňová gradácia, aj refazový kompozičný postup.

Začiatky epických piesní majú taktiež funkciu signálu k pokračovaniu textu, významovo sú však značne odlišné. Nositeľom najvyššieho stupňa informácie sú začiatky na spôsob: *Čo sa stalo nove v tom liptovskom dvore; Zabili Janička pre šesťdesiat zlatých; Zabili, zabili dvoch chlapcov bez viny; Veru už zabili Demikáta Paľa; Zabili Janíka, zabili zbojníka.* Takýchto začiatkov však nie je veľa, týkajú sa predovšetkým novelistických piesní, v ktorých sa hneď na začiatku zdieľuje hlavná udalosť. Balady naopak mávajú úvod, ktorý navodzuje situáciu, napr.: *Pod hájičkom pod zeleným orie dievča volkom jedným; V mestečku vo Sliezske krčmárka bohatá; A na hure hory cirňovy ohničok.* Pre tieto incipity je príznačné, že v prevažnom počte uvádzajú nejaké miesto deja. Ďalší typ incipitov uvádza síce dej, ale nie tak priamo jeho podstatu ako novelistické incipity, napr.: *Byla jedna Hanička, mala brata zbojniška; Už v Liptove vyzváňajú, Jánošíka chytať majú; Bol by Vdovčik vdovčoval, keby sa bol varoval; Ide furman dolinou a zbojnici bučinou.*

R e f r é n ako významný prvok výstavby piesňovej strofy je v piesňach so zbojníckou tematikou takmer neznámy. V lyrických piesňach sa nevyskytuje vôbec a v baladách ojedinele (v početne slabo zastúpenej verzii balady o okradnutej krčmárke z okolia Nitry a v piesni o Jánošíkovi, ktorého vedú na šibenicu a dievčatá za ním plačú).

V zbojníckych piesňach sa veľmi často používajú **c i t o s l o v c i a e j**, hej, hoj, joj. Ich použitie je rozličné. Ak stojí citoslovce iba v prvom riadku štvorveršovej strofy, býva obyčajne súčasťou pravidelnej slabičnej štruktúry. Ak stojí v prvom a treťom verši, alebo vo všetkých štyroch veršoch, vtedy naopak pridáva slabiku navyše. Použitie citosloviec je príznačnou črtou slovenských zbojníckych piesní.

Z ďalších výrazových prostriedkov si zasluhujú pozornosť tie, ktoré spôsobujú ďalšiu vnútornú pulzáciu, rytmizáciu verša alebo strofy. Sú to **o p a k o v a c i e f i g ú r y**, ktoré sa uplatňujú viacerými spôsobmi. Opakovanie slov na začiatku verša ako by zdôrazňovalo význam slova: *Pobili, pobili Janička u leše; Zbijali, zbijali dva chlapci z Oravy.* Pri opakovaní dvojsla-

bičných slov oddeľuje opakované slová iné slovo: *Hory moje, hory, to sa mi komory; Hodný som ja, hodný; Hor sa, chlapci, hor sa, na zboj nás volajú.* Opakované slová ešte viacej od seba odsúva opakovanie na začiatku dvoch za sebou idúcich veršov: *Zbojník ja parobok, zbojník me hodoval; V hore som nocuvau, v hore som kvartiel mau.* Opakovanie na začiatku dvoch alebo viacerých strof sa už dotýka opakovania celého verša a presahuje už do štruktúry kompozície: *Keby nas len bolo takych chlapcov dvesto, udzereli by sme na Žilinu mesto. Keby nas len bolo takych dva cisice, udzereli by sme na Banske Bystrice.* Iný typ opakovania veršov na začiatku viacerých strof ukazuje príklad, v ktorom sa tri strofy rovnako začínajú veršom „Kamaráti moji“. Z opakovania takéhoto typu je odvodená štruktúra piesňového celku, ktorá sa v prvom uvedenom príklade realizuje ako symetrická kompozícia na podklade porovnania dvoch príbuzných skutočností (*Keby nas len bolo...*), v druhom príklade zase spôsobom priradovania a postupného gradovania deja.

O p a k o v a n i e s l o v n a k o n c i v i a c e r ý c h v e r š o v sa nezvykne využívať. Naproti tomu sú na konci veršov časté zdrobneliny, ktoré umožňujú ľahšie nájsť rýmový pár. Dobré sa nám to javí na nasledovnom príklade:

*Katičku, bratričku,
daruj mi hlavičku,
bo mam drobne deti
i mladu ženičku.*

Z d r o b n e l i n y sú ďalším poetickým výrazovým prostriedkom, ktorý je pôsobivý na princípe kontrastu medzi tvrdou skutočnosťou a slovami, ktoré sa na jej vyjadrenie používajú.

Medzi často používané zdrobneliny patria nasledujúce: kolibka, vetrik, slniečko, sniežik, potôček, brižky (briežky), bučky, lipka, vtáčik, ovečky, ovčička, kornútka, belička, bujačik, jalovička, kožka, širička, valaštička, košielka, košielečka, perečko, karčmička, frajročka, rúčky, ručičke, rôčky, nôžky, hlávka, šuhajko, zbojničok, železný háčik, šnúročka, šibenička.

Metaforické vyjadrenia sú zriedkavé, ak sú, dotýkajú sa zväčša prírody: *Konáre, konáre, vy naše oltáre a havran s tetrovom je farár s rektorom; merať „od buka do buka“*.

Častejšie sú personifikácie: *Horička zelená, kto ťa rozveselí? Hej, takie sa tie hory akoby plakali, ako by Janíka žandári chytali*.

Typické náladové zafarbenie dávajú výrokom ustálené epitetá. I keď viaceré z nich možno nájsť aj v iných žánroch piesní, mnohé vytvárajú špeciálne milieum zbojníkov.

Najčastejšie sú tieto: biele ráno, biely javor, kôň, biela ruža, biele rúčky, belavý Janíček, tmavá noc, čierna zem, čierna košeľa, čierne oči, čierny havran, zelená lúka, horička, hora, úboč, lipka, dúbava, zelené pole, liešťa, zelený dub, háj, javor, červený dolomán, kôň, červené víno, červená krv, sivá skala, holubienka, sivý holub, žlté vlasy, zlaté krídla, vrané kone, maľované deti, maľovaná šibenička, vybíjaný obuštek, šíre hory, pole, studená voda, vodička, rosa, jasný oheň, ohník, jasná vatra, tichý oheň, hlboká dolina, krvavý chodník, potôčik, krvavá košielka, polievka, murovaný zámok, murované steny, tenká strunečka, hôrne deti, hôrni chlapci, zbojnícky chodník, zbojnícke dukáty, komory, chodničky, smelé srdiečko, úprimné slovíčka, dobrý chlap, švárny mládenec, chudobný sedliak, horká bieda, mladá žena, drobné deti, mrcha súdy, právo, stoliční páni, stoličný dom, ľudská krv, dorúbaná hlávka, holé rúčky, moja valaška, frajerka, mať, sloboda, môj mladý vek, opasok, otec, moje nôžky, rúčky, ovce, moji kamaráti, verná frajerôčka, troje šibeničky.

Výrazové prostriedky piesní so zbojníckou tematikou sú veľmi prosté, jednoduché, ich sila spočíva v ich bezprostrednosti a realnosti.

Ekológia

Tak ako zbojnícke piesne súvisia svojou tematikou a svojím štýlom s pastierskymi, tak samozrejme spolu súvisia aj svojou existenciou. J. Horák¹⁴ výstižne hovorí, že valaská pieseň (a s ňou iste aj zbojnícka) vznikala „na hôľnych pasienkoch, ale v súzvuku s dedinou.“ Jej tvorcovia boli aj jej pôvodnými interpretmi. Z jej obsahu

vidno, že sa dotýkala rovnako problémov dedinských obyvateľov, ako aj na vzdialených holiach žijúcich pastierov a s nimi životne spútaných zbojníkov. Tieto dve vrstvy napokon navzájom fluktovali.

Vznik ovčiarskeho vysokohorského pastierstva valaského typu súvisí u nás s postupom valaskej kolonizácie z Balkánu cez Rumunsko a Ukrajinu, pričom kolonizácia sa završila na západnom výbežku Karpát, oddeľujúcom alebo skôr spájajúcim Slovensko a Moravu. Hranicou pastierskeho piesňového štýlu je práve táto hranica Karpát. Horský ráz prostredia podmieňuje vznik aj ďalší život piesňovej vrstvy, s ktorou sa stretávame predovšetkým na strednom, severozápadnom a severnom Slovensku, ako aj na priľahlých častiach Moravy a Poľska.

Zbojnícke piesne v období, keď sa zapísali (19. a 20. storočie) boli súčasťou celkového repertoáru jednotlivých spevákov, v ktorom tvorili jednu jeho časť. Nikde niet zmienky o spevákovi, ktorý by vynikal znalosťou iba zbojníckych piesní, hoci aj takéto prípady mohli byť, najmä medzi pastiermi. K. Plicka vo svojej štúdií o lyrických zbojníckych piesňach hovorí však doslova: „Mládenci pod Tatrmi, v Orave a v celej zvolenskej nemali milších piesní od týchto a pod Poľanou azda každá druhá pesnička je zbojnícka“. Aj súčasné výskumy ukazujú, že mnohé mužské piesne slovenských podhorských obcí sú náladovo blízke zbojníckym. O vysokom počte piesní so zbojníckou tematikou však možno hovoriť iba v pomere k iným druhom mužského repertoáru. Ich absolútne množstvo v rámci všetkých druhov ľudových piesní nie je veľké. Bohužiaľ, hlavné obdobie ich výskumu je už iba obdobím ich „pamätania“, nie ich primárnej funkčnosti. V súčasnosti sú skôr iba akýmsi symbolom vitality, životnej energie, nezdolnosti, alebo niektoré aj opačne symbolom rezignácie, smútku, nezdaru, nespokojnosti. Je to ich sekundárna, odvodená, náhradná funkcia. Ich ďalšou súčasťou funkciou je aj národné a sociálne uvedomovanie, ktoré vyplýva z poznania historických súvislostí vznikania týchto piesní. To pravdaže neprotirečí tomu, aby sa vo folklórne irečítých a aktívnych lokalitách nepocítovali

tieto piesne aj v súčasnosti ako živé a aktuálne v kontexte iných piesní.

Staršie výskumy sa na otázky interpretácie nezameriavali, preto môžeme hovoriť nanajvýš o stave zo začiatku 20. stor. Ani z tohoto obdobia však niet špeciálnych poznámok o interpretácii zbojníckych piesní. Iba K. Plicka sa zmienil o vyše 70 ročnom slepom pesničkárovi Laukovi, ktorý v tridsiatych rokoch chodil po novohradsko-zvolenskom kraji a živil sa spievaním. Plickovi spieval 3 novelistické piesne so zbojníckou tematikou, o ktorých Plicka predpokladal, že ich sám aj zložil. Jedna z týchto piesní však nie je vyložene zbojnícka (ide v nej o zabitie bez uvedenia príčiny) a k dvom ďalším piesňam máme aj novší zápis, mohlo ísť teda aj o miestne piesne, ktoré si putujúci pesničkár osvojil a ďalej širil. Predstavy o živote zbojníckych piesní si musíme vyvodzovať iba z piesní samých, na základe poznania ľudových zvyklostí.

Zbojnícke lyrické piesne sú typickým mužským repertoárom, čo znamená, že sa aj spievali a spievajú pri typických mužských príležitostiach. Kedysi nimi boli práce v prírode, predovšetkým práce pastierskeho zamestnania, ale aj drevorubačského, povozníckeho a iného súvisiaceho s pobytom v prírode. V nedávnej minulosti ako aj v súčasnosti sú príležitosťou k spontánnemu spevu zbojníckych piesní predovšetkým mužské spoločenské stretania slávnostného, ale i zábavného charakteru (v hostinci, vo vínnych pivniciach a i.).

Epické piesne, ktoré sa spievali skôr pre poslucháča, mali odlišné uplatnenie. Ich interpretkami boli vo veľkej, možno v prevažnej miere ženy a spievali sa pri rôznych dedinských tradičných spoločenských stretnutiach ako boli svadobné hostiny, páračky, priadky a i. Z povedaného tiež vyplýva, že spev lyrických piesní aktivizuje aj najbližšie okolie, ktoré sa pri znalosti piesne pridáva k jej spievaniu, kým v prípade epických piesní sa skôr počúvalo.

Súčasná zmena v spôsobe života majú ďalekosiahly vplyv na folklór ako taký, teda aj na pestovanie zbojníckych piesní. Ide v podstate o celkový ústup spontánnej spevnosti a v dôsledku toho o zanikanie pôvodných miestnych a osobných reper-

toárov. Niekde ide tento vývoj prudko, inde pomalšie, celkove však ide jednoznačne o ústup znalosti piesní a o ich menšiu frekvenciu. Niekde sa tradície čiastočne rehabilitujú pod vplyvom fungovania miestnych folklórnych skupín, v tomto prípade však už ide o sekundárnu existenciu, v ktorej hrá úlohu organizovanosť, riadenosť.

Už v minulom storočí vstúpili niektoré pôvodom ľudové piesne do širšieho spoločenského repertoáru tým spôsobom, že sa umelo, na základe zápisu ďalej propagovali, hudobne upravovali, vsúvali do divadelných hier a pod. Týka sa to napr. piesne *Hej, hore háj, dolu háj, hore hájom chodník, môj otec bol dobrý, ja musím byť zbojník*. Táto pieseň sa stala celonárodne známou a etnicky príznačnou. Z ďalších je známa v spoločenskom speve pieseň *Ide furman dolinou a zbojníci bučinou* (zbojníci okradnú furmana o kone). V užšom meradle (napr. v rámci kolektívov folklórnych súborov a pod.) sú známe v ustálenom, kodifikovanom výzore aj iné zbojnícke piesne, celkove však nie je veľa tých, ktoré prenikli do širšieho povedomia.

Piesne o zbojníkoch nadobudli okrem „národného“ aj ďalší znakový charakter, a tým je ich regionálna príslušnosť. Celkove sú ako kraje so znalosťou týchto piesní známe najmä Podpoľanie, západné okrajové časti Gemera, severné a severozápadné Slovensko s priľahlými goralskými oblasťami.

Piesne o zbojníkoch na Slovensku vznikali a rozvíjali sa asi v 15.—19. storočí a v prevažnej miere vyjadrujú živelný odpor poddaného ľudu voči feudálnemu zriadeniu. Lyricky vyjadrené žaloby konvergujú s dobovými, historicky dochovanými listami poddaných, ktorí v nich podávali sťažnosti na pánov. V piesňach sa tieto skutočnosti odrážajú aj v uvádzaní viacerých miestnych mien panských sídiel, spomína sa napr. Zvolenský, Víglašský, Muránsky, Oravský a Šarišský záмок. Z miest sa spomínajú: Žilina, Budatín, Bystrica, Mikuláš, Rožňava, Kubín, Kobeliarovo, Darmoty a i.

Najstaršie zapísané zbojnícke piesne sú bohužiaľ umelé, nie ľudové. Známe sú tri takéto skladby pochádzajúce asi z r. 1780, ktoré sa šírili opisovaním.¹⁵ Z nich „Pieseň

o Adamovi a Ilčíkovi, zbojníkoch“ sa vzťahuje na udalosti z tridsaťročnej vojny.¹⁶ Zbojník Adamčík bol lapený v Trnave r. 1641. Jeho zbojnícke tovarišstvo združovalo moravských a považských kopaničiarov. Ďalšia pieseň je „O Surovec Jakubovi, zbojníkovi“, Surovec bol popravený r. 1740.¹⁷ Tretia „Pieseň o Jánošíkovi zbojníkovi“ je vzhľadom na vzťah k ľudovej tvorbe najzaujímavejšia. Niektoré časti tejto skladby súvisia s ľudovou tvorbou motivicky aj štýlovo. Ide asi o 24 veršov, ktoré sa mohli rovnako dostať z ľudovej tvorby do umelej skladby, ako aj naopak, ak by boli bývali skladané spôsobom ponášky na ľudovú pieseň.

Zbojnícke piesne sú obsiahnuté v podstate vo všetkých zbierkach z konca 19. ako aj z 20. storočia. Z nich rukopisná zbierka A. Halašu z konca 19. a začiatku

20. storočia je podľa J. Horáka s ohľadom na zbojnícke piesne reprezentatívna. Iste nie je bez významu fakt, že v r. 1900 sedel A. Halaša jeden mesiac vo väzení spolu s Detvancami, ktorí mu pri tej príležitosti veľa zaspievali. Halašova zbierka, doplnená ešte zápismi z rukopisnej zbierky K. Plicku z rokov 1919—1938, uchováva v podstate najúplnejší súbor zbojníckych piesní.

Piesne o zbojníkoch možno počuť a zaznamenávať pravdaže aj v súčasnosti, ich celkový objem v súčasnom speve je však menší a pokiaľ ide o epické skladby, stretávame sa vo väčšej miere s torzami, než s kompletnejšími celkami. Znamená to, že sú už iba v malej miere súčasťou spevných repertoárov, vo väčšej miere sú iba súčasťou historického vedomia súčasníkov.

POZNÁMKY

- 1 KOLLÁR, J.: *Národné spievanky*. II. diel, 2. vyd., Bratislava 1953, s. 65—69.
- 2 MEDVECKÝ, K.: *Sto slovenských ľudových balád*. Bratislava 1923.
- 3 HORÁK, J.: *Výber slovenskej poézie ľudovej*. I. Piesne epické. Martin 1923.
- 4 PLICKA, K.: *Lyrické piesne zbojnícke*. *Slov. Pohľ.* 50, 1934, s. 290—298.
- 5 MELICHERČÍK, A.: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava 1952; TEN ISTÝ: *Juraj Jánošík — hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Praha 1956, 2. vyd. Bratislava—Martin 1963.
- 6 GAŠPARÍKOVÁ, V.: *Zbojník Michal Vdovec v histórii a folklóre gemerského ľudu*. Bratislava 1964; okrem toho publikovala taktiež rad časopiseckých štúdií na túto tému.
- 7 BOGATYRIOV, P. G.: *Slovackije epičeskije rasskazy i liro-epičeskije piesni. Zbojnickij cikl*. Moskva 1963.
- 8 HORÁK, J. — PLICKA, K.: *Zbojnícke piesne slovenského ľudu*. Bratislava 1965.
- 9 MAČÁK, I.: *K problematike zbojníckej piesne*. *Vlastived. Čas.* 12, 1963, s. 60—63.
- 10 ELSCHKEK, O.: *Piesne a hudba*. Slovensko 3. *Lud* — II. časť. Bratislava 1975, s. 1075—1076. Charakteristiku zbojníckych piesní obsahuje aj antológia ELSCHKEKOVÁ, A. ELSCHKEK, O.: *Slovenské ľudové piesne*. Bratislava 1980, s. 9; 212—213.
- 11 HORÁK, J. — PLICKA, K.: c. d., s. 114.
- 12 SIVEK, A.: *Ondráš z Janovic*. Ostrava 1958.
- 13 MARČOK, V.: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava 1980.
- 14 HORÁK, J. — PLICKA, K.: c. d., s. 25.
- 15 VILIKOVSKÝ, J.: *Tři nejstarší slovenské zbojnické písně*. In: Bratislava IX, 1935, č. 5, s. 550—573.
- 16 HORÁK, J. — PLICKA, K.: c. d., s. 40 uvádza aj historiografickú literatúru, z ktorej vychádza.
- 17 HORÁK, J. — PLICKA, K.: c. d., s. 43.

Slovenský národopis

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej
akadémie vied

Ročník 36, 1988, číslo 3—4

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied

Hlavná redaktorka
Čl. kor. SAV BOŽENA FILOVÁ

Výkonná redaktorka
PhDr. ZORA VANOVIČOVÁ

Typografia: *Eva Kovačevičová*

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.
Václav Frolec, CSc., PhDr. Viera Gašparí-
ková, CSc., doc. PhDr. Emília Horváthová,
CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová, CSc.,
PhDr. Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan Leš-
čák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek, CSc.,
PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc. PhDr. Šte-
fan Mruškovič, CSc., PhDr. Viera Nosá-
lová, CSc., prof. Antonín Robek, DrSc.,
PhDr. Peter Slavkovský, CSc., PhDr. Vie-
ra Urbancová, CSc.,

Redakcia: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného
povstania, n. p., Martin

Registr. zn. F 7091

Jednotlivé číslo Kčs 40,—; celoročné pred-
platné Kčs 80,—

Recširuje, objednávky a predplatné prijí-
ma PNS — ÚED, Bratislava, ale aj každá
pošta a doručovateľ. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — Ústredná expe-
dičia a dovoz tlačie, Gottwaldovo nám. 6,
884 19 Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-
adémie vied, 1988

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Института этнографии Словацкой
Академии Наук

Год издания 36, 1988 № 3—4

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии
Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Д-р Зора
Вановичова

Адрес редакции: 813 64 Братислава, Клемен-
сова 19

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift des Ethnographischen Institutes
der Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Jahrgang 36, 1988, Nr. 3—4. Erscheint
viermal im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der
Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und
PhDr. Zora Vanovičová

Redaktion: 813 64 Bratislava, Klemenso-
va 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Ethnographic Institute of
the Slovak Academy of Sciences

Volume 36, 1988, No. 3—4

Published quarterly by VEDA, the Pub-
lishing House of the Slovak Academy of
Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová
and PhDr. Zora Vanovičová

Editor: 813 64 Bratislava, Klemensova 19

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de
l'Académie slovaque des sciences

Année 36, 1988, No. 3—4

Paraît quatre fois par an. Editions de
VEDA, maison d'édition de l'Académie
slovaque des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et
PhDr. Zora Vanovičová

Rédaction: 813 64 Bratislava, Klemenso-
va 19

Distributed in the socialist countries by
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-
slava, Czechoslovakia, Distributed in West
Germany and West Berlin by KUBON
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For
all other countries, distribution rights are
held by JOHN BENJAMINS, B. V., Peri-
odical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Am-
sterdam HOLLAND

